

HET ZEER WAARDEVOLLE ORGELMEUBEL UIT 1631 IN DE ST.-MARGARETAKERK TE KNOKKE

Jozef BONTE

Historiek

Tijdens de zitting van de eerste zondag van april 1869 beslist de Kerkraad van de St.-Margaretaparochie Knokke tot de aankoop van het oud orgel van de St.-Jacobskerk te Brugge voor de som van 1.500 Fr. Voor het herstel van het instrument dient 750 Bfr betaald aan orgelbouwer *J. Hooghuys*. Bovendien kost het plaatsen van het nieuwe instrument in de kerk van Knokke 50 Bfr. Deze som dient echter niet betaald omdat Hooghuys het oud orgeltje dat al in de kerk stond, ontvangt en waarvan de waarde op 50 Bfr was geschat.

Het orgel dat door de Kerkraad was aangekocht werd in 1631 gebouwd voor de St.-Jacobskerk te Brugge door de Brugse orgelmaker *Nicolaas HELEWOUT*.

Nicolaas HELEWOUT

Nicolaas Helewout (ook *Helewoudt*, *Hellewoudt* of *Elewout*) werd geboren in de tweede helft van de 16de eeuw en overleed in Brugge in 1633.

Hij werd in 1579 benoemd tot organist van de *St.-Donaaskerk* en bleef dit tot aan zijn dood. Als orgelmaker trad Nicolaas in 1590 op met de herstelling van zijn eigen orgel in de *St.-Donaaskerk*. Nieuwe instrumenten bouwde hij te Watervliet (1595), Brugge - Augustijnen - thans in verbouwde toestand te Uitkerke, Brugge *St.-Annakerk* (verdwenen), *St.-Jacobskerk* Brugge (thans terug bij ons).

Nicolaas Helewout is een van de belangrijkste Brugse orgelmakers van zijn tijd. Het architectonische stramien van zijn elegante orgelkasten zal tot in de 18de eeuw in Vlaanderen van grote betekenis zijn. (Uit: *Winkler Prins Encyclopedie van Vlaanderen deel 3*)

Aan het orgelinstrument werken zowel in Brugge, tijdens zijn opstelling aldaar en in Knokke, een 15-tal verschillende orgelbouwers.

Wij hebben hier te doen met een zeer mooi staaltje van houtsnijwerk uit de baroktijd. Alle kenmerken van dit barokke meubel openbaren vreugde om het geschapene. Het is een zich inschakelen van de natuur in de realiteit van de bovennatuur. Het is een vermenselijking van het bovennatuurlijke. Hier bestaat een band, waarbij de kunst een middel wordt om de godsdienst te dienen. Barok omringt de toeschouwer met een sfeer van warmte in vorm en uitdrukking, naar het diep menselijke toe. Het is een uitbundige aspiratie naar schoonheid, waaronder nochtans een diepe spirituele bezieling schuil gaat. Het godsdienstige wordt hier intens beleefd, maar uitgedrukt in de geest van de tijd.

Het zou dan ook echt de moeite lonen om te proberen de symboliek te achterhalen die Nicolaas Helewout met dit houtsnijwerk heeft willen weergeven. De kast is vijfdeelig met halfrond uitspringend hoger middengedeelte. De zijkanten zijn begrensd door gegroefde Ionische pilasters. De figuurtjes die zijn weergegeven zijn zowel engelenkopjes als demonen. Wellicht een allusie naar de eeuwige strijd tussen goed en kwaad. Mij komt het voor dat de

rechterzijde van het meubel meer naar hemelse muziek verwijst terwijl de muziekinstrumenten weergegeven aan de linker kant dienen in verband gebracht met muziek als genot, wat nog niets te maken heeft met de materialiteit. Wij herkennen aan de rechterkant en aan de linkerkant samengebonden muziekinstrumenten. Rechts: een viool, nog een strijkinstrument met strijkstok, een boek, het symbool van het brevier- en koorgebed, een Thebaanse trompet, een hoorn. Aan de linkerzijde: de kromhoorn, de viool, de luit, de trompet, de tamboerijn.

Op de basis van de kast zijn er pilasters met druivenranken, een verwijzing naar het Laatste Avondmaal, twee effen cartouches, granaatappels en ander fruit. Nog veel meer is er te zien op het meubel: men herkent slangen - het teken van de voorzichtigheid "*wees voorzichtig als slangen*" zegt Jezus (*Matth. 10,16*). Zo is in het fronton aan weerszijden een driehoekje uitgespaard. De driehoek is het symbool van de volledigheid - wellicht een verwijzing naar de Drieëenheid. Kortom, het ganse meubel drukt een spirituele emotie uit.

Volgens professor-organist Kamiel D'Hooghe hebben we hier te doen met de oudste orgelkast in het Vlaamse land.

De orgelkast verhuist naar Duitsland

De voormalige gotische en neogotische St.-Margaretakerk (14de en 16de eeuw, vergroot in 1852 en in 1905), werd tijdens Wereldoorlog II zwaar beschadigd. Het gebouw werd op de toren na, geheel afgebroken. In 1956-1959 werd de huidige nieuwe kerk opgetrokken. Het nieuwe kerkgebouw is een vrije replek van de basiliek *St.-Paulus-buiten-de-Muren* te Rome. Men vond het oude barokke orgelmeubel niet geschikt om terug een plaats te krijgen in het nieuwe kerkinterieur. Het eveneens zeer waardevolle orgelinstrument zelf werd wel in de nieuwe kerk heropgebouwd. Ongeveer 30 jaar geleden werd het meubel naar Duitsland verhuisd om nagenoeg ongewijzigd te worden opgesteld in de kruisbeuk van de *Sankt-Peterkirche* te Keulen. Aldaar werd een modern instrument ingepast dat met het oude meubel weinig verband had.

Oorspronkelijk stond het oude orgelinstrument, zonder kast dus, op het groot doksaal, achteraan in de kerk. Het verhuisde naar zijn huidige plaats, het nieuw klein doksaal, ter gelegenheid van de installatie van het nieuw groot orgel, dat op 17 maart 1996 werd ingewijd en ingespeeld.

De orgelkast thans terug in de St.-Margaretakerk te Knokke

In het boek "*Het historisch orgel in Vlaanderen*" van A. Fauconnier en P. Roose, uitgegeven in 1986 (deel IV a) in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap (Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu, bestuur voor Monumenten en Landschappen) wordt het orgelmeubel vermeld als "*van onschatbare waarde voor het Vlaamse kunstpatrimonium*". Vooral sinds 1990 werden stappen ondernomen om te pogen het orgelmeubel terug naar de *St.-Margaretakerk* te doen keren. Er is meerdere malen naar Keulen gereisd en ook hier ter plaatse werden gesprekken gevoerd met de verantwoordelijken van Keulen. Een gunstige gelegenheid deed zich voor toen

bleek dat de *Sankt-Peterkirche* aan grondige restauratie toe is. Tijdens de bombardementen op Keulen tijdens de Tweede Wereldoorlog, werd de kerk zeer zwaar beschadigd. Eigenlijk bleven alleen de buitenmuren en enkele zuilenstompen overeind. Het plafond bestaande uit kruisgewelven was volledig ingestort. Pas in 1960 was de wederopbouw voltooid. De kruisgewelven werden echter vervangen door een vlak plafond. Hierdoor verloren ook de buitenmuren hun samenhang en gaan zij stilaan uit elkaar. De voorlopige sluiting van de kerk drong zich dan ook op. Het huidige kerkbestuur van de *Sankt Peterkirche* wil thans van de zeer grondige restauratie van hun kerk, er een modern aanschijn aan geven. (Nochtans bezit deze kerk een wereldberoemd groot schilderij van P.P. Rubens, door de meester volledig eigenhandig geschilderd, de kruisiging van de H. Petrus voorstellende. In de kerk ligt trouwens ook de vader van P.P. Rubens begraven).

Wat er ook van zij, de verantwoordelijken van de *Sankt Peterkirche* waren van oordeel dat het orgelmeubel niet langer paste in het toekomstig kerkinterieur en dat het terug naar zijn plaste van oorsprong kon. Op de feestdag van St.-Jan, 24 juni 1997 's avonds, arriveerde dit waardevolle meubel in onze kerk. De Provincie West-Vlaanderen had ingestaan voor het vervoer.

Ondertussen had zich ook een groep gevormd die zich de "*Vrienden van het Helewout-orgel*" noemt. Het is te danken aan de inzet van die groep dat het historisch zeer waardevol orgelbuffet is terug gekeerd. Daarbij past een woord van zeer oprechte dank aan de Bestendige Deputatie van de Provincie West-Vlaanderen, die onmiddellijk bereid gevonden werd het vervoer te verzekeren. Vooral de cultuurambtenaren de heren Valcke en Lingier zijn wij zeer erkentelijk. Ook orgelbouwer Loncke verdient onze oprechte dank. Dhr. Jos Loncke en zijn medewerkers zijn op een enthousiaste wijze onmiddellijk aan de opbouw begonnen.

Een volgende stap zal nu zijn de volledige restauratie van het oude instrument. Het instrument als dusdanig heeft eveneens de oudste orgelpijpen van Vlaanderen. Graag hadden wij het orgel in zijn oorspronkelijke staat hersteld. Kast en instrument samen, vormen een monument. Eenmaal dit verwezenlijkt zal onze kerk, Knokke-Heist en, onze Provincie over een uitzonderlijk orgelmonument beschikken.

Het dient gezegd dat de St.-Margarethakerk van Knokke-Heist nu reeds beschikt over het orgel-instrument met de oudste pijpen van Vlaanderen en eveneens over de oudste orgelkast. Dank zij de plaatsing van het groot orgel, verleden jaar beschikt de kerk tevens over het meest recente orgel van het Vlaamse land.

Particulieren en instanties die zich willen aansluiten bij de "*Vrienden van het Helewout-orgel*" zijn zeer welkom. Zij kunnen daartoe contact nemen hetzij met Jan Baert, Dorpsstraat 114, 8300 Knokke-Heist (tel 050/60.74.82), hetzij met ondergetekende, J. Bonte, Keuvelhoekstr. 85 (tel. 050/60.04.10)